

Medeniyetler İçin Coğrafya'nın Önemi ve “Bereketli Hilal”

*Bahar AŞCI**

Bundan yaklaşık 12 bin 500 yıl önce, aniden küresel bir soğuma ve kuraklaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalan dünyada, toplayıcılık için yeterli bitki ve avcılık için de yeterli hayvan kalmamıştı. Bu sebeple insan, çözüm üretmek zorunda kalmıştı. Neticede de ihtiyaçlardan tarım doğmuştu. Bu konuda en şanslı insanlar ise, Orta Doğu olarak bildiğimiz coğrafyada, yani Lübnan, Suriye, Irak, Türkiye'nin Güneydoğusu ve Mezopotamya'yı kapsayan ve ekvatora doğru bakan bir hilal şeklinde olduğu için “Bereketli Hilal” olarak bilinen coğrafyada yaşayan insanlardı.

“Coğrafya kaderdir” sözünün sahibi İbn Haldun, 1300'lü yıllarda yaşadığı toprakların da iyi bir gözlemcisi olarak coğrafyanın, milletlerin kaderini belirleyen en önemli unsurlar arasında yer aldığını göstermeye çalışmıştır. İbn Haldun, en ünlü eseri Mukaddime'de insan, toprak, cemiyet, fiziki çevre, millet ve coğrafi bölge münasebetlerinden, dünyanın yapısından, yaradılışından, oluş ve en son aldığı biçimden, sahip olduğu özelliklerinden bahsederek insana, ondan kavim ve kabilelere, oradan da milletlere ve devletlere kadar detaylı açıklamalar yapar. Herşeyi kapsamlı bir düzen içerisinde görerek sosyal hayatın kapsamlı bir izahını okuyucularına sunar¹.

İbn Haldun hava ve iklim şartlarının insan ah-

lâkı, huyu, seciyesi, mizacı, ruh yapısı ve buna bağlı olarak da hâl ve hareketleri üzerindeki tesirlerini incelerken geniş ve genel manada insanı, iklim şartlarına bağlı olarak toprağın mahsulü kabul eder. Ona göre insan, içinde bulunduğu yere ve şartlara uyum sağlar, verimi bol veya kıt araziye göre yaşam şartlarını değiştirebilir.

İbn Haldun, yapıtında, yerküreyi güneyden kuzeye doğru, paralel olarak yedi iklim bölgesine ayırır. Yaptığı ayrıma göre güney uçtaki birinci bölge ile kuzey uçtaki yedinci bölge, iklim ve coğrafya koşulları bakımından birbirinin zıt kutuplarıdır. Güneyden kuzeye doğru çıktıkça, sıcak iklimden soğuk iklime doğru bir geçiş söz konusudur. En ortadaki dördüncü bölge ise, insan yaşamına en elverişli, en uygun bölgedir. Bu tür bir

* Dr., 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Başkan Yardımcısı, baharasci@gmail.com

İbn Haldun

ayrıyla dünyadaki iklim bölgeleri, temelde üç ayrı bölgeye indirgenebilir. Ancak bu bölgelerin tekrar yeni bölümlere ayrılması, iklim koşullarında da bir farklılık olduğunu vurgulamak içindir. Bu sebeple Haldun, dördüncü iklim bölgesinin bir altı ile bir üstünü de orta iklim bölgesine dahil eder.

İbn Haldun'un, yerküreyi iklimsel bölümlenmesi sebepsiz değildir. Uygarlık temellerini, iklimsel özelliklerin en başta etkileyen faktörlerden biri olduğunu izah edebilmek için bu ayrımları yapmıştır. Hatta sosyoloji, tarih felsefesi, antropoloji ve buna benzer pek çok bilim dalının alt yapısı bu bölünmeler ışığında gelişim sağlamıştır. Daha doğrusu, bölümlere baktığımızda dünyanın bazı bölgelerinin diğer bölgelere göre neden daha az geliştiğini anlamlandırmaya çalışmıştır.

Haldun, orta iklime insanlığın gelişimi için en uygun biçim olarak işaret etmiştir. “Bundan dolayıdır ki, ilimler, sanatlar, binalar, giyecekler, yiyecekler, meyveler, hatta hayvanlar ve canlılar, ortadaki bahis konusu üç iklimde (3. 4. ve 5. iklimlerde) oluşan her şey, itidal (ve kemal) hususiyetine sahiptir”² diyerek görüşlerini özetlemiş ve iklimin önemini vurgulamıştır.

Haldun'un 1300'lü yıllardaki görüşlerine, çok zaman sonra Batı'dan bir biyolog, Prof. Dr. Jared

Diamond katılmış ve Haldun'u onaylar tezler sunarak bilim için önemli bir çalışma yapmıştır. 2005 senesinde “Tüfek, Mikrop ve Çelik”³ isimli kitabıyla yıllar süren çalışmalarını dünya ile paylaşmıştır. California Üniversitesi'nde coğrafya profesörü olarak görev yapan Jared Diamond⁴, Yeni Gine'de yıllarca yaşadından sonra, Yeni Gine Yali adındaki bir arkadaşının “Siz beyaz adamın bu kadar çok kargosu (mal, zenginlik) varken, biz Yeni Gineliler'in neden bu kadar az var?” sorusuna yıllarca araştırmalar yaparak cevap aramıştır. Diamond, temelinde tüm insanların eşit ve benzer özelliklere sahip olduğunu ve hiç kimsenin özellikle de genetik anlamda, diğerine üstün olmadığını iddia etmiş ve dünyanın her yerinde çalışkan, akıllı, yaratıcı, becerikli vb. insanlar bulmanın mümkün olduğunu dile getirmiştir. Aslında ondan 600 yıl önce İbn Haldun da benzer bir noktaya değinmiş ve insanların hepsinin temelde aynı olduğunu ve coğrafi şartların onları değiştirdiğini belirtmiştir, ancak döneminde milliyetçilik ve ırkçılık hareketleri çok gündemde olmadığı için yeteri kadar anlaşılammış ya da anlaşılma gereği oluşmamıştır. 600 yıl arayla benzer fikirler öne sürmüş çalışmaları bir kenara bırakırsak, belki de ikisine de yöneltmesi en muhtemel soru; madem insanlar aynı, neden dünyada farklı gelişmişlik seviyeleri vardır? Neden bazı ülkeler ressamlar, şairler, bilim adamları çıkarırken diğerleri daha az oranda kalkınmakta veya o ülkelerin insanları neden gelişmiş ülkelere göç etme gereği duymaktadır? Piramitleri neden başkası değil de Mısırlılar yapmıştır? Soruların cevabını Haldun, “farklılığın temelinde coğrafya ve coğrafyanın getirdiği çeşitlilik vardır” diyerek kısım vermiştir. Diamond'a göre ise bundan yaklaşık 12 bin 500 yıl⁵ önce Buzul Çağı'nın sona ermesiyle dünya daha yaşanılır bir yer haline almıştı ve besin kaynakları için sürekli göç eden topluluklar, tıpkı İbn Haldun'un dediği gibi en bol çeşidin olduğu yerde yerleşik hayata geçmiş ve medeniyet gelişimleri o bölgelerde daha hızlı olmuştur. Dolayısıyla nüansları olsa da iki düşünür benzer noktalara değinmiş ve insanların yaşamsal devamlılığı için coğrafyanın önemi üzerinde durmuşlardır.

Diamond'ın anlatımına göre insanlar genel olarak gruplar halinde dolaşmış ve kendilerine yiyecek aramışlardır. Avcılık ve toplayıcılık en önemli yiyecek arama yöntemleri arasında yer almıştır. O zamanın koşullarında değerlendirdiğimizde, avcılık çok fazla sabır gerektiren, tehlikeli

Medeniyetler İçin Coğrafya'nın Önemi ve "Bereketli Hilal"

ve her zaman başarıya ulaşamayan, hatta bazen ölümle sonuçlanan zahmetli bir iştir. Bunun yanında toplayıcılık, avcılığa oranla daha fazla yiyecek ve daha fazla kalori üretilebilecek, daha güvenli ve hayvanların göçleri sebebiyle sık yer değiştirmelere tabi olmayan bir yiyecek üretim sistemiydi. Ancak toplayıcılık da insanın beslenmesi için yeterli bir üretim değildi.

Tüm bunlara ek olarak, bundan yaklaşık 12 bin 500 yıl önce, aniden küresel bir soğuma ve kuraklaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalan dünyada, toplayıcılık için yeterli bitki ve avcılık için de yeterli hayvan kalmamıştı. Bu sebeple insan, çözüm üretmek zorunda kalmıştı. Neticede de ihtiyaçlardan tarım doğmuştu. Tarımın gelişmesi belki de insanlık tarihindeki en önemli değişimlerden biri olmuştur. Bu konuda en şanslı insanlar ise, Orta Doğu olarak bildiğimiz coğrafyada, yani Lübnan, Suriye, Irak, Türkiye'nin Güneydoğusu ve Mezopotamya'yı kapsayan ve ekvatora doğru bakan bir hilal şeklinde olduğu için "Bereketli Hilal" olarak bilinen coğrafyada yaşayan insanlardı. Bu coğrafya, buğday ve çavdar gibi en besleyici tahılların ve at, deve, inek, keçi, koyun gibi büyük memeli hayvanların anavatanıydı.

Bütün bunlar sayesinde artık bu bölgenin insanları bir vites büyütecek duruma gelebilmişlerdi. Tarımla birlikte hayvanları evcilleştirebilmiş ve üremelerini kontrol edebilmişlerdi. O nedenle av hayvanlarının peşinden diyar diyar gezmek zorunda değillerdi; kendi yiyeceklerini kendileri yetiştiriyor; inek, keçi, koyun gibi hayvanlardan et ve süt sayesinde protein alabiliyor; bu hayvanların yünlerinden elde ettikleri giyecekler sayesinde zorlu kış şartlarıyla başa çıkabiliyor; at, öküz gibi hayvanların kas gücü sayesinde topraklarını işleyebiliyor ve sanayi devrimi öncesi teknolojinin ulaştığı en yukarı noktalardan birine ulaşabiliyorlardı. Bu sayede artık klasik iktisat akımının (Adam Smith⁶) sürekli önemini vurguladığı uzmanlaşmanın önü açılmıştı. Artık daha fazla boş zaman, daha fazla yiyecek sahibi olan köyler, kendilerini hem daha rahat savunabiliyor hem de değişik yeteneklere sahip bir çok bireye ev sahipliği yapabiliyorlardı. Bu da yaratıcılıkları sayesinde öne çıkan insanlara zemin hazırlamıştı. Örneğin, bu devirde ateşi kullanarak kireç taşından badana malzemesi, bazı taş ve metal aletleri ve tahılları saklamak için ambarlar icat edildi. İnsanlık tarihini değiştiren Astronomi, Matematik gibi bilimlerin temeli gene bu coğrafyada yazının icadından da faydalanarak ortaya çıkmıştır. Bu, uzmanlaş-

manın belki de ilk örneği idi. Dünya'nın geri kalanında insanlar çok daha zorlu şartlar altında yaşarken elbette uzmanlaşmaya gitmelerini beklemek gerçekçi değildir. Bu yüzden bu coğrafyanın nimetlerinin yarattığı iktisadi refah, kaynak dağılımını daha iyi hale getirmiş ve insanlar, ilgi alanları çerçevesinde uzmanlaşmaya giderek hayatın akışını değiştirebilmişlerdir.

Bereketli Hilal denen bu bölgeden tüm dünyaya yayılan hayvanlar ve bitkiler sayesinde ise dünyada hem genel anlamda bir uzmanlaşma hem de bazı değiş tokuşlar sayesinde insanlık ilerlemeye başlamıştır. Mısır'ın hiyeroglif yazısı veya mimarlık harikası piramitleri, tarımın yarattığı refah olmadan toplayıcı avcı bir toplumda asla ortaya çıkamazdı. Birçok icat asla uzmanlaşma olmadan icat edilemez ve değişik yetenekteki insanlar bir şekilde uzmanlıkları doğrultusunda değişime gitmeden (bir nevi ticaret, değiş tokuş) ilerleyemezlerdi.

Aslında kitap, klasik iktisat modelinin yöntemine uygun bir sermaye birikimi bilgisi sunmaktadır. İnsanların neden farklı kıtalarda farklı hızda geliştiğini ararken, kitabın "Yiyecek Üretimini Başlaması ve Yayılması" başlığındaki ikinci kısmı⁷, sermaye birikiminin endüstri devrimi ile değil, tarih öncesi devirde başladığını, beş temel başlangıç yerinden başlangıç tarihi bakımından en erken olanının "Bereketli Hilal" denilen bölge olduğunu söylüyordu. Aynı zamanda diğer başlangıçların Çin, Mezoamerika, Amazon Havzası, Birleşik Amerika'nın Doğusu'nda yani Bereketli Hilal dahil beş bölgede yapıldığını belirtiyordu.

Biraz daha geniş tanım verecek olursak Bereketli Hilal, Türkiye'nin Güneydoğusu'ndan başlayan, güneyde Ürdün, Suriye ve Irak'ı da kapsayan, doğuda İran'ın Zagros Dağları'na kadar uzanan, aşağıya doğru yarım ay şeklinde yayılmış dağlık bölgesi ile bunun altında kalan yere verilen isimdir. Bu bölge, çiftçilik yapmayı başka uğraşları olanları, çiftçilik ve çiftlik hayvanları biçimindeki yiyecek üretimi yapanlar sayesinde doyurabilme olanağı bulunan, depolanmış yiyecek fazlasına ve kalabalık insan nüfusuna sahip olan bir bölgedir. Bu bölgede yaşayanlardan çiftçilik-

**"Bereketli Hilal"
bölgesi verimli ve
insan ırkının
yaşamasına en uygun
topraklardır; dünya
üzerinde aynı
koşullara sahip bir
başka benzer bölge de
bulunmamaktadır.**

ten tasarruf edilen zamanla başka işlere yönelenler, üretimin daha da artmasına ve dolayısıyla daha fazla tasarruf edilmesine ve bu tasarruf edilenden örneğin toprağı işlemek için sabanın (yani teknoloji) doğmasına ve kullanılmasına yol açmışlardır. Ayrıca sözünü ettiğimiz bu depolanmış fazlalar, bölgenin farklı yerlerinde farklı şekillerde oluştuklarından değişik tokuşa da tabi tutulmuş, yani mübadeleyi başlatmıştır. Mübadele, sermayenin süratle ve çeşitli biçimlerde birikmesine yol açmıştır. Bu çeşitli biçimdeki sermaye birikimine örnek olarak, bazı yerlerde kişi ve özel barınaklarda biriken tahılı, evcil hayvan sürülerini, depolanmanın organizasyonunu ve daha ileriki tarihlerde yazıyı, sayıyı, örnek gösterebiliriz.

İnsanlık her ne kadar gelişirse gelişsin, doğanın gücünü asla aklından çıkarmamalıdır.

nohut, acı burçak ve keten), ki bunların hepsi yörenin yaban bitkisi idi, ile dört memeli hayvanın (keçi, koyun, domuz, inek), ki bunlar da yörenin yaban hayvanları idi, evcilleştirilmeleri ile başladı. Sermaye birikimine giden yolun erken tarihte Bereketli Hilal’de başlamasının muhtemel nedenlerini Diamond kitabında şöyle açıklar: Birinci faktör, bu bölgede dünyadaki 12 temel tarım ürününün altısının yaban olarak bulunmasıdır. İkinci faktör, bu bitkilerin yetişmesine ve tohumlarının saklanmasına elverişli bir iklimin bulunmasıdır. Üçüncü faktör, buradaki bitkilerin yaban haldeyken bile çok verimli olmalarıdır. Dördüncü faktör ise buradaki bitki türlerinin genellikle ve çoğunlukla kendi kendilerini döleyen bitkiler olmasıdır.

Akdeniz iklim kuşağı denilen iklim kuşağı içinde bulunan bu bölgenin ikliminin bölgeye sağladığı avantajlar da vardır ve bunları şöyle özetlemek mümkündür: Bir kere bu iklim kuşağı en geniş iklim kuşağı olarak a) türlerde çeşitlilik ve b) yıllık olan bitkilerin diğerleri içindeki payının diğer bölgelere nispetle yüksek olmasını sağlıyordu. Öte yandan bu bölgenin yeryüzü şekilleri bakımından çeşitliliği de a) bitki çeşitliliğine ve b) hasat zamanı çeşitliliğine yol açıyordu.

Diamond, yukarıda sıraladığımız bu bitki ve hayvan paketinin veya stokunun temel gereksi-

nimler olan karbonhidrat, protein, yağ, gıyecek, yük taşıma ve ulaşımı dengeli olarak karşıladığına, bu nedenle bölgede yoğun gıyecek üretiminin varlığından bahsederek sermaye birikimine giden yolun başladığına dolaylı olarak işaret etmektedir. Diamond’a göre bu bölgede gözetilmesi gereken bir diğer faktör de avcılık ve toplayıcılık halinin kolaylıkla gıyecek üretimine dönmesi, gıyecek üretimi için bir rakip hayat tarzı olmamasıdır.

Belirtilen topraklar o derece değerlidir ki sadece Haçlı Seferleri’ne değil, insanlığın gelişimiyle beraber sürekli büyük güçlerin bu topraklara olan ilgisine neden olmuştur. Hatta Mardin’de yüksek bir tepeden gece, güneğe doğru baktığınızda; önünüzde sanki engin bir deniz varmış gibi gözüktür, gündüz baktığınızda ise önünüzde yayılan bu topraklar “nasıl bir zenginliktir” diye ister istemez kendinize sorarsınız

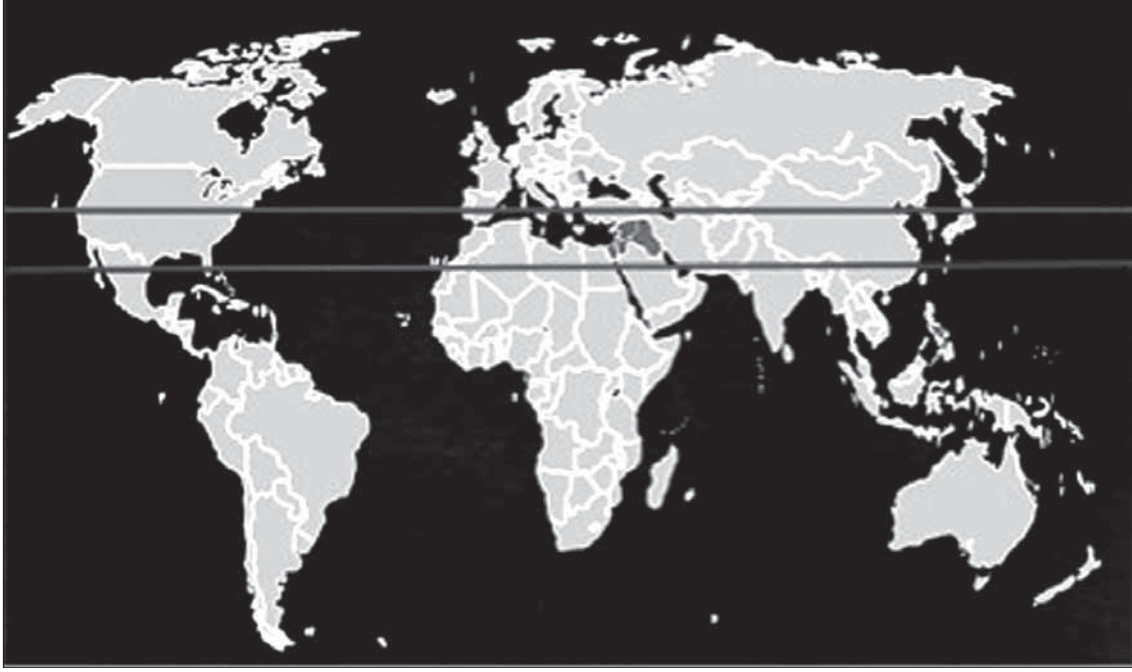
Bu topraklar sadece verimliliğiyle ve insan ırkının yaşamasına en uygun topraklar olmasıyla değil, dünya üzerinde aynı koşullara sahip bir başka benzerinin olmaması açısından da önemlidir. Resim 1’de görüldüğü gibi Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölgenin üstünden ve altından birer paralel çizdiğimizde ve bu paralellere dünya etrafında bir kez tur attığımızda, Akdeniz İklim Bölgesi olarak haritada da belirtilmiş olan kara parçasının sadece Mezapotamya, Anadolu, Afrika’nın Akdeniz’e kıyı toprakları ve aynı şekilde Avrupa’nın Akdeniz kıyısındaki toprakları şeklinde olduğunu görebiliriz. İki çizgi arasında kalan alanın neredeyse yüzde yetmiş i okyanuslara denk gelir, Akdeniz ikliminin görüldüğü yerler dışındaki alanlar da ya çöllerd i ya da kurak iklimlerdir. Dolayısıyla bölge sadece geçmişte değil, günümüzde ve gelecekte de ilgi odağı olmaya devam edecektir.

Bölgenin okyanuslara kıyısının olmaması ve Akdeniz sayesinde korunaklı bir konumda yer alması da önemini artıran noktalardan biridir. Ayrıca bütün dinlerin bu bölgeden dünyaya yayılması bölgeye ilahi bir boyut da eklemektedir.

Tüm bu hususlara rağmen, medeniyetlerin doğup geliştiği ve tüm dünyaya yayıldığı bu bölge özellikle düşünce sistemi ve bilimin Batı’ya kaymasıyla birlikte son yüzyıllarda gelişmişlik seviyeleri açısından ilerleme katedememiştir. Hatta demokrasinin doğduğu topraklar olmasına rağmen günümüzde, Batı’nın demokrasi getirmek

Medeniyetler İçin Coğrafya'nın Önemi ve "Bereketli Hilal"

Bereketli Hilal Bölgesi ile aynı enlemlerde kalan yerler gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

için uğraş verdiği topraklar haline dönüşmüştür. Elbette Batı'nın derdi bu bölgede yaşayan insanların demokrasi ile yönetiliyor olmaları ya da demokratik hakları değildir. Batı, bilimle uğraşmaya başladığından beri bu toprakların değerini algılamıştır. O nedenle farklı sebepleri öne sürerek insanlığın yaşaması için en uygun coğrafyada söz sahibi olmak istemektedir. Eleştirileriniz olabilir; "o kadar gelişmiş ve zenginleşmişken kendileri için de yaşama uygun alanlar geliştirebilirler, tıpkı Japonya'nın yaptığı gibi en çok depremin yaşandığı bölgede teknolojiyi en yüksek seviyede kullanarak doğaya karşı koyup coğrafyanın kaderi değiştirilebilir" diyebilirsiniz ve Batı'nın yazıda bahsi geçen bölgeye ilgisini anlamaya çalışan senaryoların paranoya olduğunu savunabilirsiniz. Ancak insanlık her ne kadar gelişirse gelişsin doğanın gücünü asla aklından çıkarmamalıdır. Neticede yüzlerce meteorla yeryüzünden silinen hayvanlar, iri cüsseli dinazorlardı.

Bölgeyi ilgi merkezi yapan noktalara elimizden geldiği kadar değinmeye çalıştık. Görsel hafızanın yazılı ve sözel hafızadan daha verimli kayıt tuttuğu kanıtlanmış bir gerçek olduğu için, yazıya, bölgenin önemini anlattığı düşünülen bir film ile son verelim istedik. Ridley Scott'ın yönettiği "Cennetin Krallığı" filminde, İbelin Baronu'nun söylediği gibi bölge, her türlü olanakların olduğu bir yerdir. Filmde işlenen Haçlı Seferleri, tarihteki tüm savaşlarda olduğu gibi dini nedenlerden önce ekonomik nedenlerle gerçekleşmişti. Filmin yönetmeni Ridley Scott da bu saptamayı açıkça yapmıştır. Bu savaşların tarihinden çok, bölgenin o dönemdeki ekonomik verileri ve bunların diğer bölgeler ile karşılaştırılması incelenmeye değer bir konudur ve halâ popüler bilime intikal etmiş çalışma yok gibidir.

21. YÜZYIL

Dipnotlar

- 1 İbn Haldun, Mukaddime, Cilt I, Hazırlayan: Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.
- 2 İbn Haldun, Mukaddime, Cilt I, Hazırlayan: Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s.259.
- 3 Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Tübitak Yayınları, Ankara, 2005.
- 4 http://www.edge.org/memberbio/jared_diamond
- 5 Nicholas J. Shackleton, "The 100,000-Year Ice-Age Cycle Identified and Found to Lag Temperature, Carbon Dioxide and Orbital Eccentricity", *Science* 15, Vol. 289, No. 5486, 2000, ss. 1897-1902.
- 6 1723-1790 yılları arasında yaşamış ve 1776'da yazdığı "Ulusların Zenginliği" adlı kitabıyla moden ekonominin kurucusu olarak kabul edilmiş iktisatçı.
- 7 Diamond, a.g.e., s.97.